

Maciej Janowski

Instytut Psychologii Uniwersytetu Śląskiego
E-mail: maciej.janowski@us.edu.pl

Międzypokoleniowa nieadekwatność obrazu reakcji emocjonalnej jako potencjalne źródło nieporozumień / *Intergenerational inadequacy of emotional scripts as a potential cause of misunderstandings*

Abstract

A discrepancy between emotional reactions of old people and their depiction may be noticed in literature. Stereotypically, old age connotes worse functioning and negative feelings. On the other side many studies suggest that negative affect may decrease with age. In the study the part of emotional knowledge of two generations was compared. 66 young adults and 61 old people completed a questionnaire in which they estimated the probability of emotional experiences in described situations. The estimation was made three times and related to (1) the subject, (2) the subject's generation, (3) the opposite (younger or older) generation. Results show that old people perceive their own negative emotions as being more likely than young adults perceive their own feelings. Younger people perceived old people's emotional reactions correctly but the older group underestimated the probability of the other group's emotions, which potentially may be the reason of intergenerational misunderstandings.

Keywords: emotion; interpersonal perception; emotional knowledge

1. WPROWADZENIE

Wprawdzie funkcjonowanie emocjonalne w starości nie zmienia się drastycznie w porównaniu z okresem wcześniejszym, jednak pojawiają się pewne zmiany, zarówno ilościowe, jak i jakościowe (Straś-Romanowska 2012: 338). Trudno je jednak opisać w sposób jednoznaczny (por.: Consedine i Magai 2006: 126).

Stereotypowo osoby w wieku senioralnym spostrzegane są bądź jako pesymistyczne, podejrzliwe, zrzędlive, skłonne do złości oraz konfliktów, bądź, rzadziej, pozytywnie jako ciepłe i przyjacielskie (Miszczak 2008: 161; Zajęc-Lamparska 2008: 124; Lyons 2009: 18). Znamienne, że najbardziej negatywny obraz starszego poko-

lenia mają jego przedstawicieli (Trempała i Zając-Lamparska 2007: 453; Trempała 2014: 22).

Choć wyniki badań nie są spójne (Consedine i Magai 2006: 124; Schulz 2006: 356), duża ich część wskazuje, że w porównaniu z okresami wcześniejszymi, starość jest związana z podwyższeniem dobrostanu psychicznego (Mroczek i Kolarz 1998: 1341; Carstensen et al. 2011: 29; Riediger i Luong 2015: 99; zob. też: Hurme 2002: 63; Alea, Diehl i Bluck 2004: 11; Urry i Gross 2010: 353). Osoby w wieku senioralnym relacjonują mniejsze natężenie negatywnych przeżyć (Birditt i Fingerman 2003: 241), co można wiązać zarówno z czynnikami neurologicznymi jak i psychologicznymi. W starości zmniejsza się pobudzenie autonomicznego układu nerwowego w odpowiedzi na bodźce emocjonalne (Levenson et al. 1991: 33; Labouvie-Vief et al. 2003: 115; zob. też: Scheibe i Carstensen 2010), z wyjątkiem takich, które odnoszą się do kwestii istotnych w perspektywie wieku, na przykład utraty osoby bliskiej lub choroby nowotworowej (Kunzmann i Grünh 2005: 56). Osoby starsze więcej uwagi kierują na bodźce pozytywne ((Knight et al. 2007: 710; Isaacowitz et al. 2008: 852; Urry and Gross 2010: 353), gorzej zapamiętują elementy negatywne (Charles, Mather i Carstensen 2003: 315), w ten sposób kompensując mniejszą zdolność do zmiany oceny sytuacji (Urry i Gross 2010: 354). Stosunkowo niski poziom negatywnych przeżyć utrzymuje się w siódmej, może też w ósmej dekadzie życia, a w późniejszych latach wzrasta (Lucas i Gohm 2000: 297; Schulz 2006: 356).

Pojawia się zatem hipotetyczna rozbieżność pomiędzy odczuciami osób starszych, a ich obrazem, funkcjonującym w społeczeństwie. Istnienie takiej niezgodności może powodować, że osoba starsza postrzegana będzie nie przez pryzmat jej rzeczywistych przeżyć, lecz z perspektywy stereotypu, co potencjalnie prowadzi do nieporozumień lub konfliktów. Bez przeprowadzenia nowych badań nie można jednak potwierdzić ani odrzucić tego typu przypuszczeń, ponieważ do tej pory nie prowadzono międzygrupowych analiz postrzegania reakcji emocjonalnych.

2. CEL BADANIA, PODSTAWOWE ZAŁOŻENIA I PRZYJĘTE HIPOTEZY

Celem badania jest sprawdzenie, czy istnieją różnice we wzajemnym spostrzeganiu prawdopodobnych reakcji emocjonalnych dwóch różnych pokoleń: młodych dorosłych w wieku 20-25 lat oraz osób w wieku powyżej 65 roku życia. Przedmiotem badania nie są rzeczywiste odczucia, lecz wyobrażenia o tym, jakie emocje pojawią się w odpowiedzi na określone uwarunkowania sytuacyjne. Analizie poddany jest zatem fragment wiedzy emocjonalnej (zob.: Barden et al. 1980: 970 i nn.; Wang 2003: 728 i nn.; Fine, Izard i Trentacosta 2006: 730; Widen i Russell 2010: 569) opisywany też w literaturze jako część inteligencji emocjonalnej (Mayer, Salovey i Caruso 2008: 504; Blickle et al. 2009: 102, 2011: 283).

Jak wskazuje przedstawiona powyżej analiza, należy się spodziewać, że negatywne reakcje emocjonalne są mniej prawdopodobne u osób starszych niż u młodych, ale w percepcji obu pokoleń starsi są bardziej skłonni do negatywnych odczuć.

W badaniu ograniczono się do emocji negatywnych, ponieważ zmiany w ich zakresie relacjonowane były we wcześniejszych publikacjach (Gross et al. 1997: 590; Carstensen et al. 2000: 644).

Do weryfikacji przyjęte zostały następujące hipotezy:

- H.1. Subiektywne prawdopodobieństwo poszczególnych emocji u osób starszych jest mniejsze niż subiektywne prawdopodobieństwo emocji u osób młodszych.
- H.2. Osoby starsze (jako grupa) są spostrzegane jako bardziej skłonne do reagowania negatywnymi emocjami w porównaniu z grupą osób młodych.
- H.3. Prawdopodobieństwo własnych emocji seniorów jest niższe niż prawdopodobieństwo grupy seniorów, postrzegane przez obydwie pokolenia.
- H.4. Prawdopodobieństwo własnych emocji młodych jest wyższe niż prawdopodobieństwo grupy młodych, postrzegane przez obydwie pokolenia.

3. WYKORZYSTANE NARZĘDZIA

Do określenia obrazu reakcji emocjonalnych wykorzystany został autorski kwestionariusz, w którym osoby badane miały określić prawdopodobne odczucia w czterech opisanych sytuacjach. W dwóch opisach przyczyną negatywnych emocji była osoba badana (np.: „Przez przypadek rozbił Pan w sklepie kilka słoików z ogórkami”), a dwa związane były z negatywnym zachowaniem osoby trzeciej (np. „Ktoś co chwilę kaszle w Pana stronę, nie zakrywając ust”). We wszystkich przypadkach należało oszacować prawdopodobieństwo każdej z trzech wskazanych emocji w skali pięciostopniowej, przy czym szacowanie powtarzane było trzykrotnie: (1) z perspektywy osoby badanej, (2) w odniesieniu do rówieśników badanego, (3) w odniesieniu do pokolenia młodszych lub starszych, w zależności od wieku. Przykładowe pytanie z kwestionariusza dla seniorów prezentuje rysunek 1.

4. **Ktoś z Pani/-a bliskich pożyczył gdzieś pieniądze na zapłacenie pilnych rachunków, ale wydał je na sprawy mniej ważne. Czy czuł(a)by Pan(i)...?**

4.1. NIEPOKÓJ	<i>na pewno nie</i>	<i>raczej nie</i>	<i>może</i>	<i>raczej tak</i>	<i>na pewno tak</i>
4.2. SMUTEK	<i>na pewno nie</i>	<i>raczej nie</i>	<i>może</i>	<i>raczej tak</i>	<i>na pewno tak</i>
4.3. ZŁOŚĆ	<i>na pewno nie</i>	<i>raczej nie</i>	<i>może</i>	<i>raczej tak</i>	<i>na pewno tak</i>

Jakie odpowiedzi mogła zaznaczyć większość osób w Pani/Pana wieku?

4.4. NIEPOKÓJ	<i>na pewno nie</i>	<i>raczej nie</i>	<i>może</i>	<i>raczej tak</i>	<i>na pewno tak</i>
4.5. SMUTEK	<i>na pewno nie</i>	<i>raczej nie</i>	<i>może</i>	<i>raczej tak</i>	<i>na pewno tak</i>
4.6. ZŁOŚĆ	<i>na pewno nie</i>	<i>raczej nie</i>	<i>może</i>	<i>raczej tak</i>	<i>na pewno tak</i>

Jakie odpowiedzi mogła zaznaczyć większość ludzi młodych, w wieku 20-25 lat?

4.7. NIEPOKÓJ	<i>na pewno nie</i>	<i>raczej nie</i>	<i>może</i>	<i>raczej tak</i>	<i>na pewno tak</i>
4.8. SMUTEK	<i>na pewno nie</i>	<i>raczej nie</i>	<i>może</i>	<i>raczej tak</i>	<i>na pewno tak</i>
4.9. ZŁOŚĆ	<i>na pewno nie</i>	<i>raczej nie</i>	<i>może</i>	<i>raczej tak</i>	<i>na pewno tak</i>

Rysunek 1. Przykładowe pytanie z kwestionariusza badawczego

Emocje dobierane były z zestawu obejmującego niepokój, poczucie winy, smutek, wstyd, złość. Każdej z odpowiedzi przyporządkowano wartość liczbowa: „na pewno nie” wartość 1, „raczej nie” wartość 2 itd. Poprzez zsumowanie wyników z poszczególnych części można uzyskać trzy wskaźniki: własne emocje (ja), emocje własnego pokolenia (my), emocje pokolenia młodszego/starszego (oni).

4. OSOBY BADANE

W badaniu udział wzięły dwie grupy: osoby starsze, będące słuchaczami Uniwersytetu Trzeciego Wieku Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach oraz niespokrewnieni z nimi młodzi dorośli, pozyskiwani metodą kuli śnieżnej. Charakterystykę osób badanych zawiera tabela 1.

Tabela 1. Charakterystyka grup badawczych.

Grupa	N	Wiek				Odsetek kobiet
		średnia	SD	minimum	maksimum	
Młodzi	66	20,8	1,9	18	26	66%
Seniorzy	61	68,5	4,3	58	80	72%

5. UZYSKANE WYNIKI

Ze względu na eksperymentalny charakter wykorzystanego kwestionariusza, analizy statystyczne rozpoczęto od sprawdzenia jego rzetelności. Współczynnik α -Cronbacha w grupie osób młodych wyniósł: dla samooceny własnych reakcji $\alpha_{ja}=0,73$, oceny własnej grupy wiekowej $\alpha_{my}=0,71$, oceny osób starszych $\alpha_{oni}=0,71$. W grupie seniorów odpowiednio: $\alpha_{ja}=0,71$, $\alpha_{my}=0,75$, $\alpha_{oni}=0,76$. Można zatem przyjąć, że rzetelność kwestionariusza jest zadowalająca.

Część zmiennych nie ma rozkładu normalnego, dlatego wykorzystane zostały nieparametryczne testy różnic między grupami zależnymi i niezależnymi w pakiecie STATISTICA. Uzyskane wyniki zawiera tabela 2.

Tabela 2. Średnie grup oraz wyniki testów istotności różnic między grupami.

Skale i zakładany w hipotezie kierunek nierówności	Mediana 1	Mediana 2	Test istotności	Wartość Z	Poziom istotności różnic ¹⁾
H1: Młodzi: ja > Seniorzy: ja	38	45	U=1157	4,99	0,001
H2: Młodzi: my < Młodzi: oni	38	43	T=230	5,59	0,001
H2: Seniorzy: my > Seniorzy: oni	41	27,5	T=15	6,51	0,001
H3: Młodzi: oni > Seniorzy: ja	43	45	U=1709	-1,42	n.i.
H3: Seniorzy: my > Seniorzy: ja	41	45	T=405	2,75	0,01
H4: Młodzi: ja > Młodzi: my	38	38	T=731,5	1,89	n.i. (0,06)
H4: Młodzi: ja > Seniorzy: oni	38	27,5	U=566	6,95	0,001

U – wskaźnik U w teście Manna-Whitneya. T – wskaźnik T w teście Wilcoxon.

¹⁾ Poziom istotności różnic w teście dwustronnym.

Nie została potwierdzona podstawowa hipoteza, co więcej, odnotowano prawidłowość odwrotną: jeśli zestawić obraz własnych reakcji emocjonalnych obu pokoleń, to osoby starsze postrzegają siebie jako bardziej skłonne do negatywnych emocji niż ma to miejsce w przypadku osób młodych. Większa emocjonalność osób starszych jako grupy pokoleniowej w zestawieniu z pokoleniem młodych dorosłych jest dostrzegana zarówno przez nich samych, jak i przez osoby młodsze, zatem potwierdzona została hipoteza druga. Na podstawie uzyskanych wyników stwierdzić można, że nie ma różnic między prawdopodobieństwem reakcji emocjonalnej pokolenia seniorów, szacowanym przez młodych dorosłych, a obrazem własnych reakcji wśród osób starszych, natomiast seniorzy postrzegają własne pokolenie jako mniej skłonne do emocji, niż ma to miejsce w przypadku uśrednionej oceny reakcji własnych. Hipoteza trzecia została zatem potwierdzona tylko w odniesieniu do osób starszych. Podobnie w stosunku do hipotezy czwartej: prawdopodobieństwo negatywnych emocji młodych osób jako grupy jest zaniżane przez seniorów, zarówno przy sumarycznym ujęciu wszystkich emocji, jak i przy analizie każdej z nich z osobna (dla niepokoju $p < 0,001$; winy: $p < 0,001$; smutku: $p < 0,01$; wstydu $p < 0,001$; złości $p < 0,001$). Oceniając skłonność do emocji w odniesieniu do siebie samego oraz własnej grupy wiekowej, osoby młode czynią to w sposób zbliżony, choć dokładniejsza analiza z uwzględnieniem poszczególnych emocji pokazuje, że spodziewane różnice pojawiły się w przypadku wstydu ($Z=3,81$; $p < 0,001$) i poczucia winy ($Z=4,76$; $p < 0,001$).

6. DYSKUSJA WYNIKÓW I WNIOSKI

Wyniki uzyskane w zakresie obrazu własnego funkcjonowania emocjonalnego stoją w sprzeczności z rezultatami badań wcześniejszych. Jeśli osoba badana ma określić prawdopodobieństwo własnych negatywnych reakcji emocjonalnych w określonych sytuacjach, to relacjonowana skłonność do takich odczuć jest wyższa u osób starszych niż wśród młodych dorosłych, natomiast badania prezentowane w literaturze (zob. powyżej), wskazują na obniżenie doświadczania negatywnych przeżyć w starości. Być może wynika to z odmiennej metodologii badań. Osoby starsze mogą dostosowywać obraz swojego funkcjonowania emocjonalnego do stereotypu i przez to przewidywać negatywne emocje nawet w sytuacjach, które do takich reakcji nie doprowadzają. Druga możliwość jest jednak taka, że odnotowane wyniki odzwierciedlają wyższą negatywną emocjonalność osób starszych, żyjących w polskich realiach społeczno-ekonomicznych. Wniosek ten byłby zgodny z doniesieniami na temat rozpowszechnienia depresji wśród ludzi starych (Turczyński i Bilikiewicz 2002: 100; por.: Czapiński 2009: 156) oraz z odnotowaną wśród starych Polaków skłonnością do koncentrowania się na negatywnych informacjach (por.: Jasielska 2011: 115).

Jeśli przyjąć, że samoocena prawdopodobieństwa reakcji emocjonalnej jest zbliżona do prawdopodobieństwa rzeczywistych emocji, to stwierdzić można, iż młodzi dorośli mają adekwatny obraz funkcjonowania emocjonalnego zarówno własnego, jak i starszego pokolenia. Dostrzegają, że osoby stare są bardziej skłonne do negatywnych emocji, ale też nie przeceniają tej skłonności.

Nieco bardziej złożona sytuacja ma miejsce w odniesieniu do seniorów. Wprawdzie mają oni świadomość, że w porównaniu z młodszymi częściej reagują emocjami, ale przyjmują zbyt niskie prawdopodobieństwo negatywnych emocji młodych ludzi. Konsekwencje mogą w niektórych sytuacjach być korzystne: założenie, że młody człowiek raczej się nie złości, pomagać może w budowaniu pozytywnego obrazu młodszego pokolenia i występowania z pozycji mniej agresywnej. Jednocześnie jednak niedoceniając w relacjach interpersonalnych niepokój, smutek, poczucie winy i wstydu może prowadzić seniorów do takich zachowań, które dodatkowo obciążają emocjonalnie młodych dorosłych. Oznaczać to może także postrzeganie młodszego pokolenia jako mniej wrażliwego społecznie, zgodnie ze stereotypem, prezentującym młodego człowieka, jako nieczulego i dbającego jedynie o siebie. W takiej sytuacji nieadekwatny skrypt emocjonalny, posiadany przez ludzi starszych, byłby źródłem potencjalnych nieporozumień lub konfliktów między pokoleniami. Wnioski takie wymagają jednak dalszej weryfikacji empirycznej.

Wbrew wcześniejszym przypuszczeniom zniekształcenia obrazu funkcjonowania emocjonalnego w analizowanym zakresie pojawiły się nie u osób młodych, lecz u seniorów. W kontekście relacji interpersonalnych warto zatem więcej uwagi poświęcić analizie schematów poznawczych tej grupy.

LITERATURA

1. Alea N., Diehl M., Bluck S., Personality and emotion in late life. *Encyclopedia of Applied Psychology* 2004:1–10.
2. Barden R., Zelko F., Duncan S. et al., Children's consensual knowledge about the experiential determinants of emotion, „*Journal of Personality and Social Psychology*”, nr 39, 1980, s. 968–76.
3. Birditt K., Fingerman K., Age and gender differences in adults' descriptions of emotional reactions to interpersonal problems, „*The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*”, nr 58, 2003, s. 237–45.
4. Blickle G., Momm T., Liu Y. et al., Construct Validation of the Test of Emotional Intelligence (TEMINT): A Two-Study Investigation, „*European Journal of Psychological Assessment*”, nr 27, 2011, s. 282–9.
5. Blickle G., Momm T., Kramer J. et al., Construct and Criterion-Related Validation of a Measure of Emotional Reasoning Skills: A two-study investigation, „*International Journal of Selection and Assessment*”, nr 17, 2009, s. 101–18.
6. Carstensen L., Pasupathi M., Mayr U. et al., Emotional experience in everyday life across the adult life span, „*Journal of Personality and Social Psychology*”, nr 79, 2000, s. 644–55.
7. Carstensen L., Turan B., Scheibe S. et al., Emotional experience improves with age: Evidence based on over 10 years of experience sampling, „*Psychology and Aging*”, nr 26, 2011, s. 21–33.
8. Charles S., Mather M., Carstensen L., Aging and emotional memory: The forgettable nature of negative images for older adults, „*Journal of Experimental Psychology: General*”, nr 132, 2003, s. 310–24.
9. Consedine N., Magai C., Emotional development in adulthood: a developmental functionalist review and Critique, w: *Handbook of Adult Development and Learning*, red. C. Hoare, New York 2006.
10. Czapiński J., Waga wybranych wyznaczników warunków życia dla subiektywnej jakości życia, w: *Diagnoza Społeczna 2009*, red. J. Czapiński, T. Panek, Warszawa 2009.
11. Fine S., Izard C., Trentacosta C., Emotion situation knowledge in elementary school: Models of longitudinal growth and preschool correlates, „*Social Development*”, nr 15, 2006, s. 730–751.

12. Gross J., Carstensen L., Pasupathi M. et al., Emotion and aging: experience, expression, and control, „Psychology of Aging”, nr 12, 1997, s. 590–599.
13. Hurme H., Rozwój emocjonalny, w: Psychologia rozwoju człowieka. Rozwój funkcji psychicznych, red. B. Harwas-Napierała, J. Trempała, Warszawa 2002.
14. Isaacowitz D., Toner K., Goren D. et al., Looking while unhappy: mood-congruent gaze in young adults, positive gaze in older adults, „Psychological Science”, nr 19, 2008, s. 848–853.
15. Jasielska A., Funkcjonowanie emocjonalne osób w wieku 60–85 lat na przykładzie regulacji emocji, „Gerontologia Polska”, nr 19, 2011, 112–8.
16. Knight M., Seymour T., Gaunt J. et al., Aging and goal-directed emotional attention: Distraction reverses emotional biases, „Emotion” nr 7, 2007, s. 705–14.
17. Kunzmann U., Grühn D., Age Differences in Emotional Reactivity: The Sample Case of Sadness, „Psychology and Aging”, nr 20, 2005, s. 47–59.
18. Labouvie-Vief G., Lumley M., Jain E. et al., Age and gender differences in cardiac reactivity and subjective emotion responses to emotional autobiographical memories, „Emotion”, nr 3, 2003, s. 115–126.
19. Levenson R., Carstensen L., Friesen W. et al., Emotion, physiology, and expression in old age, „Psychology and Aging”, nr 6, 1991, s. 28-35.
20. Lucas R., Gohm C., Age and sex differences in subjective well-being across cultures, „Culture and subjective well-being”, nr 3, 2000, s. 291–317.
21. Lyons I., Public perceptions of older people and ageing. <http://www.ncpop.ie>, 2009.
22. Mayer J., Salovey P., Caruso D., Emotional intelligence: New ability or eclectic traits?, „American Psychologist”, nr 63, 2008, s. 503–517.
23. Miszczak E., Czy w Polsce występuje gerontofobia?, w: Pomyślnie starzenie się w perspektywie nauk społecznych i humanistycznych, red. J. Kowaleski, P. Szukalski, Łódź 2008.
24. Mroczek D., Kolarz C., The effect of age on positive and negative affect: a developmental perspective on happiness, „Journal of personality and social psychology”, nr 75, 1998, s. 1333-1349.
25. Riediger M., Luong G., From Adolescence to old age: Developmental perspectives on the extended process model of emotion regulation, „Psychological Inquiry”, nr 26, 2015, s. 99–107.
26. Scheibe S., Carstensen L., Emotional aging: recent findings and future trends, „The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences”, nr 65B, 2010, s. 135–144.
27. Schulz R., The encyclopedia of aging, 2006.
28. Straś-Romanowska M., Późna dorosłość, w: Psychologia rozwoju człowieka. Podręcznik akademicki, red. J. Trempała, Warszawa 2012.
29. Trempała J., Ageizm a funkcjonowanie i rozwój ludzi starszych, „Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy”, nr 1, 2014, s. 9–21.
30. Trempała J., Zając-Lamparska L., Postawy wobec osób starszych: różnice międzypokoleniowe, „Przegląd Psychologiczny”, nr 50, 2007, s. 447–62.
31. Turczyński J., Bilikiewicz A., Depresja u osób w podeszłym wieku, „Psychiatria w Praktyce Ogólnolekarskiej”, nr 2, 2002, s. 99–107.
32. Urry H., Gross J., Emotion Regulation in Older Age. „Current Directions in Psychological Science”, nr 19, 2010, s. 352–357.
33. Wang Q., Emotion situation knowledge in American and Chinese preschool children and adults, „Cognition & Emotion”, nr 17, 2003, s. 725–46.
34. Widen S., Russell J., Children’s scripts for social emotions: Causes and consequences are more central than are facial expressions, „British Journal of Developmental Psychology”, nr 28, 2010, s. 565–581.
35. Zając-Lamparska L., Współczesny obraz człowieka starszego wśród młodych dorosłych, „Polskie Forum Psychologiczne”, nr 13, 2008, s. 124–40.